

OLEUM CONDĪTUM (Suet. Divus Iulius 53 et Plut. Caesar 17)*

Inter notitias, quas Suetonius et Plutarchus ex Oppi libro qui Caesaris facta enarrabat hauserunt¹, haec refertur (Div. Iul. 53,2): *Nam circa victum Gaius Oppius adeo indifferentem docet, ut quondam ab hospite conditum oleum pro viridi adpositum aspernantibus ceteris solum etiam largius appetisse scribat, ne hospitem aut negligentiae aut rusticitatis videretur arguere.* Lege nunc Plut. Caes. 17: τῆς δὲ περὶ τὴν διαίταν εὐκολίας κάκεινο ποιοῦνται σημείον, ὅτι τοῦ δειπνίζοντος αὐτὸν ἐν Μεδιολάνῳ ξένου Οὐαλερίου Λέοντος παραθέντος ἀσπάραγον, καὶ μύρον ἀντ' ἐλαίου καταχέαντος, αὐτὸς μὲν ἀφελῶς ἔφαγε, τοῖς δὲ φίλοις δυσχεραίνουσι ἐπέπληξεν. „ἤρκει γάρ“ ἔφη „τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς ἀπαρέσκουσιν“ ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελέγκων αὐτὸς ἔστιν ἀγροικός“. Quae ex eodem Oppi loco unde pendet Suetonius fluxisse confirmant quae praecedunt et quae sequuntur haec verba, cum utrobique Oppius laudetur. Dubium est utrum in loco Suetoniano „conditum“ paenultima producta velut ex ‚condire‘ ortum accipiendum sit an paenultima brevi tamquam ex ‚condere‘. Veterum Ph. Beroaldus, M. A. Sabellicus in dubio haesere, Isaac Casaubonus, vir de Suetonio cum paucis meritis, haec fere scripsit: „Unguento uti pro oleo eius est qui vetus proverbium tollat, τὸ ἐπὶ φακῆ μύρον. Inest in facto ὑπερβολὴ δαπάνης inepta [...] Recte vero Plutarchum conditum oleum legisse non conditum patet ex iis quae diximus“. Ut monstret veteres in asparagis condiendis oleo usos esse affert Casaubonus Varronis Menipp. versum (573 Astbury): *oleum in lucubrationem servabimus quam in asparagos totam lecythum evertamus.* Ita concludit Casaubonus: „Porro ex his Suetonii verbis discimus non quodvis oleum in asparagorum paratu usurpatum, sed viride. Ita vocabant quod ex acerba premitur olea nec matura“². Interpretes vero recentiores conditum, id est rancidum, legere maluerunt: Ita D. Ruhnken³, P. Burman⁴, M. Nisard⁵, J. C. Rolfe⁶, H. Ailloud⁷, OLD s. v. *condere*⁸. Conditum G. Baumgar-

*) Gratias refero professori B. Manuwald sodalibusque meis A. Cucchiarelli et S. Grazzini qui mecum de his rebus disserere non spreverunt.

1) Cfr. HRR, II, 48 et quae scripsit F. Muenzer, C. Oppius (9) RE XXXV (1939) 735.

2) Beroaldi, Sabellici, Casauboni aliorumque veterum adnotationes legi in C. Suetonii Tranquilli, De XII Caesaribus libri VIII, I. Casaubonus rec., Parisiis 1610.

3) D. Ruhnkenii scholia in Suetonii vitas Caesarum, ed. J. Geel, Leyden 1828 (nova impr. Amsterdam 1966), 85.

4) C. Suetonius Tranquillus cum notis integris J. B. Egnatii, H. Glareani ... curante P. Burmanno, t. I, Amstelædami 1736, 125.

5) Suétone etc. ..., avec traduction en français publiés sous la direction de M. Nisard, Paris 1845, 19.

6) Suetonius with an english translation by J. C. Rolfe, t. I, London-Cambridge, Massachusetts 1951 (ed. altera), 73.

7) Suétone, vies des douze Césars, texte établi et traduit par H. Ailloud, vol. I, Paris 1961, 37.

8) Quod tamen lexicon „condere“ hoc loco pro „to bottle for keeping“ accipit.

ten-Crusius, A. A. Howard-C. N. Jackson, G. Lumbroso et H. E. Butler-M. Cary legendum censuerunt, qui tamen interpretes argumenta quae ipsorum iudicio fauerent non attulerunt⁹. De re nuper egit G. B. Townend¹⁰ qui Plutarchum, utpote in sermone Latino parum subtiliter versatum, a verbo ‚muria‘, id est ἄλμυρίς, in libro suo lecto deceptum μύρον reddidisse opinatur¹¹. At quomodo verbum ‚muria‘ in Plutarchi fontem irrepserit non video; utebantur veteres muria in asservandis asparagis vel similibus plantis, non in aspergendis ante prandium ipsis (cfr. Col. 12,7 et quae de muria scripsit A. Hug, Muria, RE XXXI [1939] 661–2)¹². Etiam si veteres in holeribus ante prandia intingendis muria usos esse admittere volumus, quod plane a fide non abhorret, Townendii opinionationem utique reiiciendam censeo: quid attinet muria, salsum ἄρτυμα, ad oleum rancidum¹³? Quomodo possunt, si ita res se habet, Plutarchus et Suetonius ex eodem fonte pendere?

Si quaestionem volumus persolvere Casauboni vestigia insistenda sunt.

Primum de unguentis, id est μύρα, agendum atque videndum an μύρον pro oleo condito accipi possit. Quod si ita videbitur, dilucidum iam erit locos Plutarchi et Suetoni de hac re inter se bene cohaerere. Verborum circuitum ‚oleum condire‘ pro ‚odoramenta oleo addere‘ inuenias ap. Plin. N. H. 15,30: *aliqui non sampsuchum tantum admiscunt, sed etiam pretiosiora odoramenta, ut in gymnasiis quoque conditur odoribus sed vilissimis*; cfr. etiam Amm. Marc. Res gestae 23,6,37–8 et Ser. Samm. Lib. medic. 140–1. De verborum circuitu ‚vinum condire‘, utpote frequentiore, volo te nunc certiore facere¹⁴. Expedit quosdam locos e Plinio aliisque depromptos afferre qui tibi monstrent veteres ‚vinum condire‘ pro ‚vino addere aromata‘ accepisse. Plin. N. H. 14,92: *Lautissima apud prisos vina erant murrae odore condita*; ib. 107: *Aromatiten quoque invenio factitatum tantum non unguentorum compositione, primo ex murra, ut diximus, mox et nardo Celtico, calamo, bitumine, offis in mustum aut dulce vinum deiectis, alibi calamo, iunco, costo, nardo Syriaco, amomo, casia, cinnamo, croco, palma, asaro, similiter in offa. Apud alios nardi etiam et malobathri selibris in musti congios duos additis, qualia nunc quoque fiunt pipere et melle addito, quae alii condita, alii piperata appellant*¹⁵; cfr. etiam Pallad. Opus agric. 11,14,7 et SHA, Gord. 19,1. Aromata quibus vina condiebant interdum et oleo addebant ad unguenta conficienda, cfr. e.g. de croco Plin. N. H. 13,11; de calamo, ib. 13; de casia, ib. et Verg. Georg. 2,466; de costo et murra, ib. 15 (cfr. etiam Athen. 689 passim). Iam apparet ‚oleum conditum‘ dici posse pro unguento, id est μύρον; si enim veteres vinum cui addita aromata erant pro vino

9) Cf. C. Suetonii Tranquilli opera, ex rec. G. Baumgarten-Crusii, t. I, Augustae Taurinorum 1823, 98; Index verborum C. Suetoni Tranquilli ..., cfr. A. A. Howard et C. N. Jackson, Cantabrigiae Massachussettensium 1922, s. v. *condire*; G. Lumbroso, Considerazioni sopra un passo di Plutarco e sopra un passo di Lucrezio, Rend. R. Acc. Lincei, s. VI, t. I, 1925, 62–66; C. Suetoni Tranquilli Divus Iulius, edited with intr. and comm. by H. E. Butler and M. Cary, Oxford 1927, ad loc.

10) G. B. Townend, C. Oppius on Iulius Caesar, AJPh 108, 1987, 339.

11) G. B. Townend, loc. cit.: „The confusion appears to originate in the word *muria*, ‘brine’, as in the agricultural writers, misunderstood by Plutarch as ‘myrr’“.

12) In loco Pliniano (N. H. 15,21) a Townendio allato de olevis viridibus muria conditis non de oleo agitur.

13) „Stale“ pro „conditum“ reddit Townend.

14) De ‚sale condito‘ cfr. M. Besnier, Sal, Daremberg-Saglio IV, 2, 1011.

15) Cfr. Pline l’ancien, histoire naturelle, l. XIV, texte établi, traduit et commenté par J. André, Paris 1958, comm. 130–1.

condito accipiebant tum oleum cui eadem aromata addidissent oleum conditum appellare potuisse videntur: Plutarchum „oleum conditum“ bene verbo μύρον reddidisse Casaubono (vide supra) velim concedas.

De oleo viridi iam agendum, quod nostrae aetatis interpretes pro recenti acceperunt; melius Casaubonus qui, ne scilicet viride oleum quasi novum condito (id est veteri) opponeret, mira sua doctrina ex Servi commentario (ad Verg. Georg. 2,86, p. 226 Thilo) haec eruit¹⁶: *AMARA PAUSIA BACA oliva a paviendo dicta, id est tundendo; aliter enim ex se oleum non facit. „amara“ autem „baca“ viridi, ut „atque apio crines ornatus amaro“; nam de pausia viride oleum fit: unde contra dulce dicitur non viride*: Ubi clare apparet viride non pro recenti acceptum esse. Est Columellae locus qui clarius lumen nostrae scrutationi videtur praeferre. Lege quaeo quae captim e libro de agri cultura 12,52,1–2 tibi praebeo¹⁷: *Media est olivitas plerumque initium mensis Decembris. Nam et ante hoc tempus acerbum oleum conficitur et circa hunc mensem viride premitur, deinde postea maturum [...] Viridis autem notae conficere vel maxime expedit, quoniam et satis fluit et pretio paene duplicat domini redditum*¹⁸. Olei viridis notionem ad tempus tundendi non ad habitus ipsius florem spectare idemque oleum apud veteres pro optimo haberi velim mihi concedas.

Ergo Valerius Leon Mediolanensis pro primae notae oleo supra asparagos unguentum fudit, quae nimirum res inaudita et insolens convivas commovit. Cur hoc fecit? Vir doctus A. Hug¹⁹ exemplum unum, scilicet nostrum Plutarcheum locum, profert quod monstret veteres in condiendis cibis unguentis usos esse²⁰. Cum Hugio et mihi de his rebus inquiringibus alia exempla praeter illum nuper laudatum non obvenerint satius est opinari unguentis cibos condire numquam morem fuisse. Lege et haec Theophrasti verba (de odoribus 10): ἀπορήσειε δ' ἂν τις ἴσως διὰ τί ποτε μύρον καὶ τὰλλα εὔσσμα τοὺς μὲν οἴνους ἠδύνει τῶν δὲ βρωμάτων οὐδέν, ἀλλὰ πάντα λυμáινεται καὶ ἀπύρωτα καὶ πεπυρωμένα. τὸ δ' αἴτιον ὑποληπτέον ὅτι συμβáινει τῶν μὲν ξηρῶν ἀφαρεῖσθαι τὸν οἰκεῖον χυλὸν διὰ τὴν ἰσχύν καὶ ἅμα συνεπιράινειν τὸν αὐτοῦ ὄντα στρυφνὸν καὶ ὑπόπικρον. ἅπαν γὰρ τὸ εὔσομον τοιοῦτον, διαμασωμένους δὲ καὶ μάλλον ἐμφανῆς διὰ τὴν θλίψιν καὶ τομὴν καὶ ἔτι τὸ χρονίζεσθαι. Neque Hugii sententiae accommodata videntur Suetoni verba quae sequuntur (loc. cit.): „ne hospitem aut negligentiae aut rusticitatis videretur arguere“. Numquid, si res in usu erat, omnes convivas offendisset („ceteris aspernantibus“)? Neque hoc loco Casauboni opinioni acquiesco (vide supra), cum ὑπερβολὴν δαπάνης non agnoscam. Ne Trimalchio quidem, omnium paene σαλακῶνων princeps, unguentis cibos condiebat. Leontem, opinor, conveniens olei usus fugiebat, ideoque crimen ἀγροκίας (= rusticitatis = ἀπειροκαλίας, uti accepit Stephanus, s. v. ἀγροκία col. 491) vel negligentiae (= ἀνεπιστασία) sibi fecerat.

16) Cfr. OLD s. v. *oleum*.

17) Columelle, de l'agriculture, l. XII, texte établi, traduit et commenté par J. André, Paris 1988.

18) Cfr. etiam Cato, de agr. 65, 56–7 Mazzarino et quae scripsit A. S. Pease, *Oleum*, RE XXXIV (1937) 2455.

19) A. Hug, *Salben*, RE LI (1920) 1857.

20) Ita scribit: „Daß man in der römischen Welt mit S. sogar die Speisen verdarb, beweist ein Vorfall aus dem Leben Caesars, dem ein Freund in Mediolanum Spargel vorsetzen ließ, der statt mit Oel mit S. zubereitet war und natürlich sehr unangenehm zu genießen war (Plut. Caes. 17)“.

His fretus Suetoni et Plutarchi locos aptissime cohaerere censeo: Caesaris hospes per errorem pro bono oleo („viridi“) supra asparagos unguentum („oleum conditum“) fudit; Caesaris comites rem talem, utpote inurbanam, Leonti quasi obiciebant; tum Caesar consuluit ne hospitis error argueretur.

Pisis

Carolus Martinus Lucarini